

Milček Komelj

GRAD OTOČEC IN GRADOSLOVEC IVAN STOPAR

V dolini Krke, imenovani dolina gradov, je zaradi svoje lege na rečnem otoku od vseh gradov najtesneje s Krko povezan srednjeveški grad Otočec; izstopa pa tudi po tem, da je bil po drugi svetovni vojni zaradi zgledne obnove in prometno prikladne, ne le poetično očarljive lokacije na novo vpet v življenje kot turistični biser.

Otočec velja za edini slovenski vodni grad, domoljubni pesnikovalec, samostanski brat iz Pleterij, ga je imenoval celo za dolenjski Bled, v zlitosti z naravo pa v »dolenjskem raj« izstopa po svoji lepoti, s katero je očaral tudi vrsto naših najpomembnejših umetnikov, tako pisateljev kot slikarjev. V še romantičnem duhu ga je v njegovi zlitosti s slikovitim okoljem in usodami skrivnostnih prebivalcev orisal pisatelj Ivan Tavčar, nanj in na njegovo arkadijsko naravo s čapljami se je v drugih časih navezala Mira Mihelič, obisk v njegovem prenovljenem ambientu je kot svoje prvo prenočevanje v hotelu slikovito opisal Lojze Kovačič in grad doživel kot »pravcati gledališki komad, ki ga je postavilo mesto«. Najznačilneje ga je še pred vojno naslikal Božidar Jakac, kako se v svoji svetli arhitekturni skladnosti, zavarovan z obzidnim stolpičem, ogleduje v vodi, obljudeni s samotnim čolnom ob rečnem bregu v jesenski predvečerni mehkobi, ki se ji nadvse lepo prilega umetnikova priljubljena tehnika pastela. V akvarelu se mu je zasanjano prepuščal lirični Janez Mežan, s svojo starožitnostjo pa je pritegnil tudi Maksima Gasparija.

Otočec nasploh odzvanja v slovenski ustvarjalni zavesti kot izrazito romantično obarvana srednjeveška grajska podoba in v taki luči so gradove sprva dojemali tudi umetnostni zgodovinarji. Predvsem pa so jih grajske stavbe bolj kot s samo arhitekturo pritegovale s svojo kulturnozgodovinsko vlogo, torej zaradi pomena in dejavnosti lastnikov oziroma prebivalcev, kakršen je bil na primer pogumni Janez Sonce, ki ga je v literaturi prav tako ovekovečil Ivan Tavčar. Vmes, med nekdanjim in današnjim stanjem, ko je bil med vojno in v prvih letih po njej v slikovitih ruševinah,

pa je Otočec v dramatičnem nemiru razdejanih zidov najprepričljiveje naslikal Vladimir Lamut.

Takega, še vsega ranjenega, ga je leta 1946 doživel mladi Ivan Stopar, ko se je še kot novomeški dijak pridružil študentu Ivanu Komelju, ki ga je šel kot prvi za gradove navdušeni bodoči slovenski umetnostni zgodovinar po končani razdiralni vojni terensko preučevati. V svoji knjigi o gradovih v porečju Krke Stopar slikovito opiše takratno stanje, ko sta se morala spričo porušeni mostov do njega prebiti z nagnitim brodom, skritim v ločju, iz katerega je bilo treba poprej izprazniti vodo. »Vseposod so štrleli v nebo zogleneli ostanki strešnih tramov, nekaj sten je bilo podrtih, še vedno pa so bile ohranjene arkade, ki so se sesule šele pozneje in so jih potlej, ko so Otočec obnavljali, postavili na novo. In delo se je začelo. Najprej opazovanje, nato merjenje zidov, zaznamovanje stikov, ki naj bi pripomogli razvozlati stavbno zgodovino gotske gmote.«

Razpoke v ruševinah so tako raziskovalcema omogočale vpogled v strukturo zidovja, v zaporedja gradbenih faz, kraji ob Krki s svojimi gradovi pa so tudi sicer radovednim Dolenjcem vzbujali zanimanje tako za zgodovino gradov kot za preteklost nasploh in so s svojim nekdanjim kulturnim bogastvom in idiličnim pa tudi v bolj samotna gozdna pobočja odmaknjenim skrivnostnim okoljem v marsikom prebudili tudi trajne sanje o lepoti in umetnosti. Zato ni naključje, da je pričel dolenjske gradove prvi preučevati ravno Novomeščan, ki je začrtal njihov osnovni srednjeveški razvoj od najstarejših časov tja do 16. stoletja, ko so v času preteče turške nevarnosti stare gradove na novo utrjevali v duhu italijanske renesanse, med njimi tudi Otočec. Po Komelju in ob njem pa je postal in do danes ostal naš osrednji preučevalec gradov (gradoslovec oziroma kastelolog) prav Ivan Stopar (rojen 1929), le da se je zaradi življenjskih okoliščin kot samostojen raziskovalec in vodilni konservator na celjskem spomeniškem območju najbolj osredotočil na štajerske gradove in doktoriral z besedilom o razvoju srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem. Pozneje je v svojem bogatem knjižnem opusu predstavil gradove povsod na Slovenskem in v svoje knjižne prikaze in druge izbore naših najiminenitnejših in najlepših gradov samoumevno uvrščal tudi Otočec. Še posebej se je posvetil

pričevalnemu slikarstvu krajevnih vedut, v katerih so gradovi poleg cerkva pogosto bistvena krajevna postojanka; vedutisti pa so ga pritegnili tudi kot največkrat skrivnostni popotniki, ki sta jih privlačila zgodovinska znamenitost in usklajena lepota gradov in mest.

Pogled na gradove se je po zaslugi še drugih umetnostnih zgodovinarjev le postopoma spreminjal, tako da niso obveljali le za nosilce romantičnih vedut, ampak se je sčasoma izoblikovala predstava, da so tudi gradovi organsko vključeni v zgodovinsko podobo naše arhitekture, v kateri niso le zanemarljiv tujek, ampak so s svojimi arkadnimi loki vplivali tudi na meščansko arhitekturo, tako kot naj bi z načini obokanja pustila na gradovih sledove tudi cerkvena arhitektura. Stopnjevalo pa se je tudi prepričanje, da sodijo v kulturno zgodovino naših krajev tudi književna dela neslovenskih piscev z naših gradov, ne samo topografska pričevanja že dolgo znamenitega Valvasorja, ob tem ko nam je utrjevalo slovensko samozavest spoznanje, da so bili zlasti pozneje, v narodno preporodnem času gradovi s svojimi graščaki tudi središča ali nastajališča slovenske kulture. Dovolj je, da pomislimo le na izročilo o delu Jurija Dalmatina na Turjaku, na Josipino Turnograjsko in njen domači grad Turn pri Preddvoru, na Janeza Trdino in njegovo obiskovanje Gracarjevega turna ali na Janka Kersnika z njegovim Brdom pri Lukovici.

Pri preučevanju in predstavitvah gradov se je Ivan Stopar oprl na samo zgovornost zidov, ki pričujejo o svojem času z načinom zidave in poudarjenimi arhitekturnimi elementi ter z izpričano ali ohranjeno poslikavo in drugo opremo, nič manj pa se ni naslonil tudi na pričevanja arhivskih listin, publicističnih besedil ter likovnih dokumentov ali spominov, kakršen je na primer prisrčna Langusova slika baronice Tauffererjeve z gradom na rečnem otoku v ozadju. S smislom za literaturo (Stopar je ob umetnostni zgodovini študiral tudi primerjalno književnost in zlasti v mladosti deloval kot esejist in prevajalec – prevedel je Grimmelshausnovega Pustolovskega Simpliciusa Simplicissimusa) in z veliko zmožnostjo vživetja v pretekle čase pa je svoje predstavitve vsaj v poljudnejših prikazih dopolnil tudi s kulturnozgodovinskim pričevanjem o njihovih nekdanjih prebivalcih, parkovnem okolju z rastlinami in živalmi v oranžerijah in čebelnjakih in o življenju na gradovih nasploh ter nam življenjsko

podobo gradov s tem tudi celoviteje oživil. (Tako kakor sta to storila v podlistkih o dolenskih gradovih in njihovi usodi v Dolenjskem listu tudi Andrej Bartelj in Jože Splichal.) Zasnoval je celo serijo televizijskih oddaj o gradovih in naši književnosti in se viteškemu in bojevniškemu načinu življenja za grajskimi zidovi posvetil v seriji knjig Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem. Vendar Stopar gradov ni oživiljal le s treznim preučevanjem, bujno domišljijo in gibkim peresom (arhitektura je zanj postala »knjiga, ki jo je treba brati«), marveč je vodil njihove obnove tudi kot umetnostnozgodovinski konservator, četudi na Štajerskem, kjer je na primer načrtoval obnovo Starega celjskega gradu in poskrbel za prenovitev in prezentacijo romanskega gradu Podsreda; a se je z gradovi prvič srečal in se nanje čustveno za vedno navezal ravno na Dolenjskem, kjer sta ga v mladosti poleg Otočca pritegnila tudi Stari grad, Hmeljnik in Turjak, pisal pa je tudi o predjamski Luknji pri Novem mestu, Žužemberku, Gracarjevem turnu in nekdanjem Klevevžu.

Za obnovo Otočca so v letih po drugi svetovni vojni poskrbeli dolenski rojaki in grad je po svoji prenovi postal reprezentativen zgled tega, kako je mogoče nekdanjo ruševino smiselno oživiti.

Danes se zdi njegova obnova tako rekoč samoumevna, v preteklosti pa ni bilo tako, saj je bil pri nas odnos do gradov kot simbolov tujstva, deklariranih pričevalcev »naše suženjske preteklosti« in kot tarče revolucionarnih kmečkih uporov vse preveč odklonilen. Ljudje, ki so jih podirali med vojno, so tudi še pozneje v njih gledali postojanke neslovenske gospode, ki je izkoriščala slovenske tlačane in naj bi bila od našega človeka sovražno izolirana. Poškodovane gradove so bližnji domačini med svojimi zidavami izrabljali celo za kamnolome, ob Otočcu, ki je bil na srečo pravočasno zaščiten, pa so se zaradi velike poškodovanosti zastavljala tudi vprašanja, kako ga obnoviti, kar je med obnovitvenimi posegi sprožalo celo nesporazume med strogo umetnostnozgodovinskim konservatorjem in konservatorjem arhitektom.

Umetnostni zgodovinar je ugotavljal njegovo zgodovino s stavbnimi fazami od 13. stoletja dalje in stremel za natančno ohranitev izpričanega stanja, arhitekt Marjan

Mušič pa je kot načrtovalec pri obnovi predpostavljaj tudi njegov predvideni gostinski namen in mu s prilagoditvami omogočil novo funkcionalnost, ne da bi okrnil njegovo temeljno pričevalnost, saj je po prenovi ostala njegova historična podoba v osnovi avtentična.

Ob spoznanju, da večine med vojno porušenih gradov žal ne bo mogoče ohraniti, je Mušič njihove umetnostno izstopajoče elemente, kot so kamnoseško obdelani portali ali stebri, reševal vsaj tako, da jih je vzdaval v druge stavbe, ki jih je s tem estetsko povzdignil in tako z elementi gradov Hmeljnika, Ruperčvrha in Soteske najbolj oplemenitil meščansko arhitekturo Otočcu bližnjega starodavnega Novega mesta. Med obnavljanjem gradu Otočec je vanj vključil del stebrov iz porušenega gradu Mirna. S tem pa je dal kot ustvarjalec konservatorstvu tudi aristokratsko kreativen pečat, ki ni bil omejen le na konserviranje, ampak usmerjen v ustvarjalno prenavljanje, podobno, kot je ravnal arhitekt Jože Plečnik. V tem duhu je bilo z vključitvijo primernih starejših slik potrebno poskrbeti tudi za grajsko notranjo opremo, ob tem, ko je bilo mogoče preverjati provenienco nekaterih slikarskih del, izvirajočih z grajskega Otočca, in na podlagi dokumentov in pričevanj vsaj okvirno dokumentirati tudi nekdanjo podobo grajske notranjščine z žal uničeno kapelo z Metzingerjevimi oltarnimi slikami.

Kot nasledek takih prizadevanj se je iz ruševin prerodil grad Otočec, kakršnega poznamo danes in v katerem domuje hotel pod patronatom Krke, novomeške tovarne zdravil, ki je izkazovala razumevanje za dolenjske gradove in sodelovala pri njihovem ohranjanju vse od njenega ustanovitelja magistra farmacije Borisa Andrijaniča dalje. Ivan Stopar, ki ni nikoli pozabil na prvo srečanje z Otočcem in njegovimi dolenjskimi sosedi, pa mu v založniškem okrilju Krke posveča posebno pozornost s to publikacijo, v kateri stvarno in poljudno predstavlja samo stavbo, njen postopen arhitekturni razvoj, umetniško opremo z le deloma ohranjeno renesančno obarvano poslikavo, njegove starejše dokumentarne upodobitve, skratka, njegovo današnjo arhitekturno fiziognomijo in stavbno zgodovino. Še poprej pa nam s posebnim veseljem približa cerkvene in posvetne lastnike in prebivalce Otočca, med katerimi izstopa general Vojne krajine Ivan Lenkovič, in se – kot bi sledil radovednemu

kronistu novomeških škandalov Janezu Trdini – posebej posveti tudi nekdanjim z grajsko gospodo povezanim »škandaloznim« peripetijam in osebnim usodam vročehrvnih otoških lepotic.

Stoparjevi opisi otoške arhitekture in poročila o grajskih ljudeh se omejujejo na stvaren prikaz zlasti do časa, ko je bil grad ponovno obujen v življenje. Ponekod so slikovito dopolnjeni s starožitnimi citati, v skladu s tematiko pa je nekoliko arhaična in zazrta v starodavne lepote tudi Stoparjeva beseda. Ta že sama po sebi nakazuje, da je pisec kot ljubeč poznavalec gradov in grajskega življenja z vso dušo tudi sam potopljen v preteklost.

Stoparjev pogled tako kot tudi pogledi današnjih obiskovalcev na prenovljeni starodavni grad sicer sega iz odmaknjene preteklosti vse do žive sedanjosti, a v podobi gradu še vedno išče nekdanjo romantiko, ki je zanj in še za marsikoga na Dolenjskem videti nesmrtna. Obnavlja nam spominska pričevanja o viteških dejanjih in plemiški velikodušnosti ali ošabnosti in morebiti čaka tudi na še nove ljubezenske prigode, na zvoke lahkotno operetne glasbe, ki sta ji za odmev Krka in kulisa gozda, tako kot je nanje čakal pisatelj Lojze Kovačič, ter morda še vedno podobno kot nekdanj Ivan Tavčar »vsak trenutek pričakuje, da prijezdi iz visokega portala tropa svetlih vitezov ali pa da se prikaže na balkonu v tesno obleko zavita gospica s širokimi, nagrbančenimi rokavi«.

Tak današnji in hkrati starodavni Otočec nam s svojimi stolpi, konzolnimi pomoli in labodi na Krki prebuja fantazijo in s svojim obličjem še vedno daje spodbude zlasti likovnim umetnikom, tako za negovanje arhitektonske premišljenosti in geometrijske urejenosti kot za ekspresivno doživetje arhaične davnine ali za pravljичno ornamentiranje sanj o čarobnem grajskem parku, torej spodbude, kakršne so podobo otoškega gradu z njegovo neposredno okolico prerodile v umetnine poznejših slikarskih rodov od Zorana Didka ali Marijana Tršarja in Vladimirja Lamuta dalje. In nam pripoveduje nove, a vedno s spremenljivimi odsevi na zrcalno spokojni rečni gladini povezane in v prikupne spomine spremenjene grajske zgodbe. Otoška stavba s svojim krajinskim zaledjem takim zgodbam kot oživljena inscenacija ponuja

zgodovinski okvir, ki vztraja kot spomin na skrivnostno preteklost in vsaj kot »protokolarna« podoba grajsko praznične življenjske slovesnosti, ki jo izžarevajo nedeljski obiskovalci in občasno poživljajo kostumirani statisti, živi v modernejših turističnih priredbah tudi še dandanes. Tako se življenjska usoda gradu Otočec z njegovimi zidovi, z dekliškima reliefnima medaljonoma na podbojih portala, z naslikanima sokolarjem in ribičem na konzolnih pomolih ter z živo galerijo današnjih obiskovalcev in občudovalcev dogaja še kar naprej. Vodni grad s svojo poetično podobo pa ostaja zgled, kako naj bi se kot pravljica Trnuljčica in usnuli stražarji zgodovinskih spominov v gričevnati pokrajini prebudili v nekdanje in hkrati novo življenje tudi še preostali samotnejši dolenski gradovi.